

Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького

*Методичні рекомендації до самостійної роботи
студентів з курсу «Сучасна українська
літературна мова. Лексика і фразеологія»*

УДК 811.161.2'373'373.7 (076.5)

Методичні рекомендації до самостійної роботи студентів з курсу «Сучасна українська літературна мова: Лексика і фразеологія / Укл. С.І. Єрмоленко, О.Ф. Мінкова. Мелітополь, 2019. 43 с.

Методичні рекомендації передбачають не лише засвоєння студентами теоретичних відомостей, а й оволодіння навичками самостійного аналізу мовних фактів.

Методичні рекомендації спрямовані, насамперед, на самостійну роботу студентів, на усвідомлення й краще засвоєння вже розробленої й науково та методично окресленої системи знань. У цілому, методичні рекомендації скеровані на розвиток здібностей студентів, на активізацію їх розумової діяльності, нешаблонне мислення.

Подані методичні рекомендації сприятимуть активному засвоєнню курсу «Сучасна українська літературна мова: Лексика і фразеологія», набуттю навиків контролю та самоконтролю.

Рецензенти:

Г.М. Волинець, кандидат філологічних наук, доцент кафедри журналістики Національного університету «Запорізька політехніка»;

С.М. Дубяга, кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри початкової освіти Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького.

Рекомендовано навчально-методичною комісією філологічного факультету МДПУ імені Богдана Хмельницького. Протокол № 3 від 13.11.2019 р.

© Єрмоленко С. І.

© Мінкова О. Ф.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	4
Тема 1. Слово в лексичній системі української мови	5
Тема 2. Омоніми, синоніми, антоніми та пароніми, їх типи й роль у лексико-семантичній системі	12
Тема 3. Лексика української мови з погляду походження	16
Тема 4. Запозичення в лексиці української мови	18
Тема 5. Стилiстична диференціяція української мови	20
Тема 6. Загальнонародна та діалектна лексика	22
Тема 7. Активна і пасивна лексика у сучасній українській мові	24
Тема 8. Фразеологія української мови	27
Тема 9. Лексикографія	30
ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК	31
Основна література	43

ПЕРЕДМОВА

Пропоновані методичні рекомендації до самостійної роботи студентів з курсу «Сучасна українська літературна мова: Лексика. Фразеологія», спрямовані на розвиток у студентів професійної компетентності через виконання низки завдань із лексики і фразеології.

Мета методичних рекомендацій до самостійної роботи студентів полягає у сприянні кращому засвоєнню теоретичних відомостей з лексики і фразеології, поглибленому вивченню сучасної української літературної мови, виробленню і вдосконаленню практичних навичок, мовно-стилістичного аналізу та комунікативних умінь.

Методичні рекомендації до самостійної роботи студентів спрямовані насамперед на самостійну роботу студентів, на усвідомлення й краще засвоєння вже розробленої і науково та методично окресленої системи знань.

Дібрані тексти методичних рекомендацій до самостійної роботи студентів окреслюють лексико-фразеологічний матеріал, однак завжди потребують додаткових розмірковувань та висновків. У цілому вся система методичних рекомендацій до самостійної роботи студентів скерована на розвиток творчих здібностей студентської молоді, активізацію розумової діяльності, нешаблонне мислення. Студенти у процесі вирішення поставленого завдання повинні орієнтуватись також на можливість кількох варіантів трактування мовного явища, кожне з яких має бути чітко аргументованим. При доборі завдань передбачено можливість розв'язання поставленої проблеми на ґрунті вже набутих знань, разом з тим виконання кожного з них потребує творчого підходу, урахування як традиційних, так і нетрадиційних поглядів.

Дібрані авторами методичні рекомендації до самостійної роботи студентів сприятимуть активному засвоєнню курсу «Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія», виробленню навиків контролю та самоконтролю.

Ці методичні рекомендації до самостійної роботи студентів призначені для студентів філологічного факультету, вчителям і викладачам – усім, хто дбає про своє мовлення.

Тема 1. Слово в лексичній системі української мови

Завдання 1. З'ясуйте, які зі значень, поданих за «Словником української мови», але розташованих довільно, є прямими, а які переносними. Переносне вживання слів проілюструйте власними прикладами.

- **Блідий.** 1. Без рум'янця; позбавлений природного кольору, блідий. 2. Невиразний, недосконалий. 3. Неяскравий, слабо забарвлений.
- **Блискати.** 1. Раптово з'являтися. 2. Раз у раз яскраво блищати, світитися, переливатися світлом. 3. Яскраво спалахувати. 4. Кидати погляд на когось, що-небудь. 5. Уривчасто, з перервами світитися.
- **Культура.** 1. Сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених людством протягом його історії. 2. Освіченість, вихованість. 3. Рівень, ступінь досконалості будь-якої галузі господарської або розумової діяльності. 4. Розведення, вирощування будь-якої рослини або тварини; культивування. 5. Мікроорганізми, вирощені в лабораторних умовах у живильному середовищі.
- **Рум'янець.** 1. Природний рожевий або червонястий колір щік, обличчя. 2. Рожево-червоне або багряне забарвлення чого-небудь від променів сонця під час його сходу чи заходу. 3. Червоний або рожевий бік плоду, червона пляма на плоді. 4. Рум'яна. 5. Зілля, яким рум'янилися.
- **Удар.** 1. Різкий, сильний поштовх. 2. Швидка разюча дія чого-небудь. 3. Звук, що утворюється внаслідок зіткнення рухомого тіла з якимось іншим тілом. 4. Стрімкий напад, атака. 5. Рішучі дії, спрямовані проти когось і чогось. 6. Велика шкода, втрата, заподіяні комусь, чому-небудь. 7. Раптова неприємність, несподіване горе, тяжке потрясіння. 8. Важкий хворобливий стан, викликаний крововиливом у мозок. 9. Перебування у стані піднесення, натхнення.
- **Фігура.** 1. Постаць. 2. Статуя. 3. Частина площини, обмежена замкненою лінією. 4. Зовнішній вигляд. 5. Комплекс рухів, що становить необхідний елемент, частину танцю. 6. Мелодійний або ритмічний елемент, що ускладнює, прикрашає основу музичного твору. 7. Предмет певної форми, що є складовою частиною комплексу шахів. 8. Особлива форма, стилістичний прийом, словесний зворот. 9. Хрест із зображенням розп'яття або статуя святого. 10. Піраміда, зроблена з якогось підручного матеріалу для подання сигналу на відстань вогнем. 11. Старша гральна карта.

- **Фонтан.** 1. Струмінь води, що б'є вгору або витікає під тиском. 2. Струмінь нафти, газу, що викидається на поверхню землі зі свердловини під природним тиском пластів. 3. Споруда з пристроєм для подавання води під тиском; водорозбірна колонка. 4. Нестримний потік або вияв чогось.
- **Челядь.** 1. Населення феодальної вотчини у Давній Русі, що перебувало в різних формах залежності від феодала. 2. Дворові люди, панська прислуга, слуги, прислужники. 3. Люди з невисоким службовим або громадським становищем. 4. Молодь. 5. Жінки, дівчата. 6. Члени однієї родини.

Завдання 2. Виберіть з тексту слова, вжиті: а) у прямому значенні; б) у переносному значенні. Поясніть семантику слів, що мають переносне значення. Визначте різновид перенесення (метафора, метонімія, синекдоха). Назвіть основу метафоричних та метонімічних перенесень.

- Хтось вересень веде по ниві на золотому поводі вечірніх променів. Виходить осінь на орбіту по круглих спинах кавунів. Це вересень. Горобини рожеве намисто приміряють уже снігурі. Листопад сні терпкі колихає по тернових кущах. Зводить осінь своє збиття, по стерні бредє лелека.(В. Мордань).
- Той ліс зашумить, і ті сні ізійдуть, І являть тебе вони в небі і в морі, У синьому небі, у синьому морі ... Тебе вони являть і так і замруть. Дубовий мій костур, вечірня хода, І ти біля мене, і птиці, і стебла, В дорозі і небо над нами із тебе, І море із тебе “дорога тверда“ (М. Вінграновський).
- Вже в стільниках немає меду сонця
І дика груша журиться: одна...
Лиш клаптики червоного суконця
Шляхом лишає сіра долина
Проходить осінь, посмішка землиста.
Скляніють очі неба і води.
Сушу розмову полум'я із листям
До ночі сумно слухають сади (Л. Костенко).
- Білявий день втомився і притих, І з глибини блакитного спокою,
Прямує сонце тихою ходою / До роздоріжжя вечорів смутних
(П. Филипович).

- З-за обскубаної хмари виткнувся ущерблений місяць, і на річці в текучому плямистому сьйві ожили чорні довгасті човни; їх, зітхаючи, невміло заколисувала туга осіння хвиля, прибивала до вербових гнів, може, до тих самих, з яких народились вони. І знову човни, як птиці у клітці, шугали далі від берега, розсіваючи над водою скрегіт і дзвін ланцюгів. На жовтому побережжі сильніше затокувала кров з руки командира, і хвиляста подовбана стежечка покотилася до самого човна. (М. Стельмах).

Завдання 3. Слова наведеного тексту розподіліть на: повнозначні та службові. Усі повнозначні згрупуйте залежно від того, що вони означають (предмет, ознаку, кількість, дію, стан тощо). Серед слів зі значенням предметності визначте ті, що позначають істоту/неістоту, мають конкретне/абстрактне значення.

- Займався пишний січневий ранок. Золотий промінь сонця перелинув зі сходу на захід, і вершечки синіх хмар зайнялися червоним полум'ям. Сонце, мов здорова червона діжа, впливало з-за краю землі та обгорталось блискучими хмарками, що спалахнули від сонячного проміння, мов солома від вогню. Впливло. Деревя, одягнені в легеньку одіж зі срібного інею, облялись делікатним рожевим світлом. А на сході, між блакитним небом та білим снігом, зависла рожева імла, мов блискучий серпанок. Ранок дихав морозом (М. Коцюбинський).
- Несе Полісся в кошиках гриби.
За болотами причаїлись Охи.
І спорить тиша голосом гарби
Із реактивним гуркотом епохи.
Село сосновий виверне кожух
І йде назустріч, як весільна теща.
Осінніх вогнищ кинутий цибух.
Мале дитя в долоньки переплеще.
Правічну думку думають ліси.
Вгризають в мох столітні дідугани.
Переметнеться заєць навскоси –
Горить асфальт у нього під ногами.
Лункі октави дальніх голосів
Запише обрій у вечірній простір.
І молодик над смужкою лісів
Поставить позолочений апостроф (Л. Костенко).
- Ясне сонце почало підніматись десь далеко за лісом, і його червоний світ слався в лісі по снігу, а на опушених інеєм високих гілках стрибало його

ясне проміння, висвічуючи то жовто-зеленими, то червоно-синіми іскорками. Наче зачарований велетень, стояв ліс, опушений ввесь інеєм білим, прикритий і пронизаний наскрізь сонячним сяйвом. У ньому було тихо, холодне повітря від лютого морозу, здається, загускло, ані ворухнеться – чисте, прозоре, спокійне (П. Мирний).

- Розтав туман над чорною ріллею,
Навколо пробивається зело.
Ріка дороги в липову алею
Пірнула і помчала за село.
Біжить автобус – і лепечуть липи
Із давніх, ще потьомкінських часів,
То тут, то там котрась дуплаво глипне,
Оглухла від незвичних голосів.
Між берегами лип – волого, грузько.
В канавах дрібно брижиться вода,
І на одній нозі задумавсь бузько –
Либонь, про місце для свого гнізда.
Ще цвітом сад весну не ошчасливив,
Іще темніє яблунева віть,
Одні лиш тільки легковірні сливи
До неба тягнуть пелюстки суцвіть (М. Ільницький).
- Весна зіткала вчора гобелен
У лузі – з твар, із квітів, з верболозів.
Зіткала вітер і зіткала клен,
Грози зіткала молоді погрози.
Не відпочивши, вдосвіта весна
Сьогодні знов за голубим верстатом –
В святому невдоволенні вона
Свій гобелен взялася переткати.
І спалахнула полум'ям трава,
І заряділи, як веселка, квіти,
І сонця вогнеуста голова
Пророком проповідувала в світі!
Навівши скрізь на гобелені лад,
Весна під зорями поклалась спати,
Бо завтра знов за голубий верстат,
Щоб гобелен свій ще раз переткати (Є. Гуцало).
- За хмарами, як під золою,
Зірки – мов золото жарин.
І хтось могутньою рукою
Ворушить небо... і згори

В діброву впала зірка й дише,
 І сад осінній сон колише.
 А з поля тихо в напівсні
 Течуть вогні, летять вогні...
 Промчали, зникли за горою
 І тиша тишу тихо п'є.
 Чумацький шлях над головою
 Золотокрилою рікою
 Пливе і думає своє (І. Гайворон).

- Пиріщить дощ. Репіжить злива.
 Киплять в калюжах пухирі.
 Сліпуча блискавка мигтливо
 Бичем виляскує вгорі.
 В яри рвоне бурхлива повінь
 І заклеоче поміж круч,
 Допоки райдуги уповні
 Барвистий викотить обруч.
 Верба розтріпає косички,
 Від радості затупотить,
 Бо ціпотить весела мжичка,
 Легенька мряка ціпотить (С. Зінчук).
- Сини прадавньої доби,
 Славути рать зеленоглава. –
 Стоять на Хортиці дуби,
 Неначе вої Святослава.
 За ними срібла гладь води,
 За ними рай і світлочари.
 Ступить не здужають сюди
 Посухи чорні яничари.
 Стоять звитяжці вікові.
 Їх сила часу не забрала
 Щити черлені у траві,
 Відкриті сонцю зборола.
 Розгін космічної доби –
 І велич тихособорова!
 Ростуть на Хортиці дуби,
 Росте, нуртує міць Дніпрова (В. Чабаненко).

Завдання 4. Визначте пряме й переносне (образне) значення виділених слів у текстах. Свою думку обґрунтуйте.

- *Погідне блакитне* небо дихало на землю теплом. *Половіли* жита й *вилискувались* на сонці. *Червоніло* ціле море колосків пшениці. Долиною *повилася* річечка, наче хто *кинув* нову *синю* стрічку на *зелену* траву. А за річкою, попід *кучерявим зеленим* лісом, вся гора *вкрита розкішними* килимами ярини... *Синіло* небо биндочкою, а з обох боків, як стіни, *стояло* жито й *шелестіло* вусатим колоссям (М. Коцюбинський).
- **Багряний** лист вкриває стежки в лісі,
Весь день ллє дощ, у хмарах небокрай,
Морозні ночі... Довго не барися,
Тепло останнє на зиму збирай,
А вересень ще має теплі днини,
Проміння сонця, барви, кольори,
Та відлітають птахи в *теплий* вирій,
А ми лишаємось у місті до зими (О. Даниліна).
- Я *вільний* птах. Свої *розправляю* крила,
Довірюсь вітру, полечу у вирій,
Погляну за *таємний* небокрай.
Навкруги хмари і безкрайне небо,
Внизу лишилась *марна* метушня...
Радію сонцю, *п'ю морозні* ранки,
Вертається наснага до життя (О. Даниліна).
- Нектар дощу в *бетонному* флаконі –
Це гарне міцне у цвітінні лип.
Лишає хмара цвіт на підвіконні,
І ніч *несе медовий* смолоскип,
І крізь бетон *бунтує* річка Либідь.
Святкує літо мить свою п'янку.
Ласкавий липень, липи, липи, липи –
Планети бджіл в туманностях пилку (Л. Костенко).
- *Пекучий* день ...лісів *солodka* млява ...
смага стежок ... сонливиці левад ...
Іде гроза *дзвінка* і кучерява
садам замлілі руки *цілувать*.
Краплини перші *вдарили* об шибку.
Кардіограма *блиснула крива*.
Вітри з розгону *поламали* скрипку,
Гуде у сосен *буйна* голова.
Тремтіння віт, і жах, і насолода,
Шаленство злив у *білому* вогні!
Ну, от і все. *Одплачеться* природа.

Їй стане легше, певно, як мені (Л. Костенко).

- Щедре *смагляве* літо
Землю промінням *поїть*.
Синьку у полі розлито,
Поле – мов *синя* повінь.
Де її стільки взято?
Пливе по всій долині.
Котить вітрець завзято
Хвильки по синій сині.
Ні то не синьку розлито –
Квітнуть льони у полі.
То вам *виросує* літо
Вишиті льняні льолі (О. Пархоменко).

- На обсаджених вербами й тополями сіножатях *зацвів рожевим кінський щасливик* та *гіллясті козельці*. І городи вже були не просто *сірими*, а сіро-зеленими, *веселішими*, бо скрізь *повитикалися* і *кругленькі* листочки картоплі, і *гостренькі* пір'їнки часнику та цибулі, і *закучерявилися* рядочки огірків. Та *найбуйніше зазеленіли* заросельки на краю вигону. То були справжні хащі, найулюбленіше місце всіх хлопців.

- *Засинають* на лузі коники,
Срібні скрипочки в головах.
А *руді* парубійки – соняхи
Повтікали од ночі на шлях.
Ген калина гілками *тужавими*
Колихає пташок, як діток.
В море фарб, понастояне травами,
Липня *сивий ступив* чобіток.
Човен місяця казка *розхитує*,
Відчіпляє од верховіть.
Книгу літа все ніч перечитує,
Все листочками шелестить (В. Малишко).

Тема 2. Омоніми, синоніми, антоніми та пароніми, їх типи й роль у лексико-семантичній системі

Завдання 1. У поданому тексті визначити омоніми, тип омонімів, з'ясувати їх стилістичну роль.

• Грінченко й Даль ведуть у даль чудову, о словників жага, віків снага! (С. Литвин). Спів кладеться на звичайні ноти. Вся в абетці викладена суть. Дипломати теж складають ноти, чабани своїх овець пасуть (М. Доленго). У лейтенанти Шмідти, капітани Гранти, їх нещасні діти, ошукані на гранти (Г. Гарченко). Нехай мине мене омана (М. Братан). Жупан у дуба-нелиня аж до нового нелиня (В. Соколов). Чи насправді, а чи сон це: жовті верби, жовте сонце (А. Камінчук). Казав Наум – бери на ум (Нар. творчість). Швидко мчиться коней пара, аж пашисть над ним пара (А. Камінчук). У озері вертлява плітка про щуку розпустила плітку (А. Камінчук).

Завдання 2. До поданих слів доберіть антоніми. Доведіть можливість семантичних протиставлень цих слів.

Аргументувати, безлад, щирий, брутальний, горе, нарізно, рівний, ярмо, мізерність, жадоба, нікчемний, розважливо, вивіз, радісно, симпатія, існування, благо.

Завдання 3. У поданих реченнях знайдіть слова, які вступають в антонімічні відношення. Назвіть їх різновиди (загальнономовні чи контекстуальні). Дайте їм характеристику за частиномовним вираженням та за формою (слово, словосполучення).

Де м'яко стелиться, там твердо спати (Нар. творчість). Колос повний гнеться до землі, а пустий до гори стирчить (Нар. творчість). Хвалячи – продають, а гудячи купують (Нар. творчість). Хто горя не бачив, той і щастя не знає (Нар. творчість). Швидкий повільного завжди дожене (Нар. творчість). Ранній пар родить пшеничку, а пізній – метличку (Нар. творчість). З рівних дерев будівлі будують, а кривими в печах топлять (Нар. творчість). Щастя розум відбирає, а нещастя повертає (Нар. творчість). Молодий кінь до бою, а старий – до гною (Нар. творчість). Порожня бочка гудить, а повна мовчить (Нар. творчість). Щире слово – теплий промінь, нещире слово – гострий ніж у серце (Нар. творчість). Що в порядку лежить, саме в руку біжить, а в безладді і коня важко знайти (Нар. творчість).

Завдання 4. Написати твір-роздум (6-7 речень) на одну з поданих тем, розкривши у ньому значення антонімів:

- Скупий складає, а щедрий споживає;
- Умієш бруднити, умій і читати;

- Де м'яко стелять, там твердо спати;
- На віку, як на довгій ниві всякого трапиться, всякого хліба скуштується – і твердого і м'якого.

Завдання 5. Поставте синоніми так, щоб кожний наступний виражав більшу міру якості, сили, дії. Складіть із синонімами (на вибір) 4 речення.

- Набриднути, остогидіти, остобісіти;
Наклеп, обмова, наговор;
Пишатися, чванитися, пиндючитися;
Роздавлювати, роздушувати, розчавлювати;
Плюндрувати, спустошити, знищувати;
Гігант, велетень, титан, велет, колос.

Завдання 6. Складіть твір-мініатюру “Мамина пісня”, вживаючи подані нижче синоніми.

Рідна дорога, звучать, лунає, люба, ніжна, щира сердечна, учити, навчати, пам'ятати, не забувати.

Завдання 7. Складіть оповідання “Зустріч друзів”, вживаючи синоніми до слова “говорити”.

Завдання 8. Згрупуйте в синонімічні ряди подані слова, запишіть їх, визначте стрижневе слово. Свою думку обґрунтуйте.

Гарячий, пишатиць, холодна, скоро, палючий, мерехтіти, хуртовина, незабаром, люта, пекучий, швидко, гордитись, заметіль, розпечений, хуга, розжарений, мигтіти, віхола, величатись, завія, блимати.

Завдання 9. З'ясуйте значення поданих слів – паронімів. Складіть із ними речення. Поясніть їх стилістичні можливості.

Адресат – адресант, авторитетний – авторитарний, вид – краєвид, авантюристичний – авантюрний, жилавий – жильний, поверховий – поверхневий, гривня – гривна, особовий – особистий, вдача – удача.

Завдання 10. З поданих речень випишіть слова – синоніми, визначте їх вид, вкажіть, якою частиною мови виражені, з'ясуйте їх стилістичну роль.

Сумно журно заспівав самотній сигнальний ріжок (Б. Камов). Тяжко, важко сиротині, а ніхто не бачить (Т. Шевченко). День був неспокійний, тривожний. За лісом – небеса поморщені, мов хром, десь там реве, гримить, гуде аеродром (Д. Павличко). Занесло, замело, завіяло і дороги мої, і мости.

Завдання 11. Доберіть синоніми до виділених слів у поданих словосполученнях, поясніть їх значення.

Безмежне поле, вороний кінь, широкий шлях, квітучий лан, сумлінно працювати, ретельний учень, непроглядна ніч, дзвінко сміятися, блакитне небо, урочистий день, сміливість у бою.

Завдання 12. Запишіть речення, добираючи з поданих у дужках синонімів найдоцільніші. Вкажіть основні ознаки синонімів.

Гримить!... Жде ... земля плодотворної зливи (І. Франко) (жадібна, жадна, суха, спрагла). Двір був просторий, ... оплетений (охайний, чистий, незаплямлений). Слухайте, тепер, весною, особливо ... (прекрасний, красивий, чарівний, чудовий) степ (В. Підмогильний). (Навколо, круг) ... верхівці повстали пахощі степу й горнулись до них (В. Підмогильний). Ой по горах сніги лежать, по ... (байраках, борах, пушах, дібровах) струмки біжать (О. Пархоменко).

Завдання 13. Згрупуйте подані антонімічні пари таким чином
а) якість, б) кількість, в) час, г) простір.

Пригадайте та запишіть 7 прислів'їв, у яких би зустрічались наведені нижче антонімічні пари.

Багато, мало, сумний-веселий, вперед-назад, день-ніч, поганий-гарний, північ-південь, добрий-злий, вверх-вниз, зима-літо, плюс-мінус, більше-менше, будень-свято, високий-низький, вдень-вночі, всюди-ніде, жвавий-повільний, завжди-ніколи, здоровий-хворий.

Завдання 14. Складіть казку "Світло і темрява", в якій якомога більше використайте антонімів.

Завдання 15. Подані слова введіть у речення. Визначте, які з них здатні до омонімії, а які є багатозначними. Відповідь обґрунтуйте.

Термін, мул, цупкий, минати, наставляти, загін, дорога, потужний, котитися, приклад, орден, ліра, секретар, переривати, лякливий.

Завдання 16. Доведіть, що подані слова можуть вступати в омонімічні відношення, увівши їх у речення. З'ясуйте їх типи: омоформи, омофони, омографи.

Чайка, роботи, грудка, шахти, прем'єра, ява, держав, чайка, ніс, град, забіг, яр, підвал, з вати, літ, чіп, гриф, до саду.

Завдання 17. Поєднайте слова, добираючи відповідний паронім з поданих у дужках. Поясніть семантичні особливості кожного з паронімів.

Канава, площа, земля, канал, (зрошувальний);

(Активізувати, активувати) молекули, діяльність, роботу, ферменти;

(Збірка, збірник) диктантів, поезій, новел, наказів;

Роль зв'язок, засіб, шляхи (комунікативний, комунікаційні);

Теорія, приклад, помилка, матеріалізм, система (механістичний, механічний).

Тема 3. Лексика української мови з погляду походження

Завдання 1. З поданих текстів випишіть слова, що належать до споконвічної української, і слова, що є лексичними запозиченнями. Споконвічно українську лексику диференціюйте на: а) успадковану зі спільноіндоєвропейської прамови; б) утворену від спільнослов'янської основи; в) спільносхіднослов'янську; г) власне українську. Назвіть специфічні особливості кожного з різновидів лексики української мови з погляду походження.

- Колись хустки в Україні вишивались шовком, сріблом та золотом. Якщо вишивали шовком, то найбільш використовували червоних, зелених, жовтих та рожевих ниток. Зрідка траплявся і чорний колір. Сині нитки ніколи не використовувалися, тільки в поєднанні з червоним. Орнамент на хустках був колись переважно геометричний, а з ХУІІІ століття, навпаки, для хусток, як і для рушників, увійшов у моду рослинний орнамент – стилізовані квіти рожі, васильків, гвоздик (О. Воропай).
- Власне, ніякої криниці в дворі немає, а внизу за городом, що спускається до левади. Мабуть, воду беруть ще з тих часів, які губляться в мороці забуття, бо криниця стара, і вже за пам'яті Нестора Івановича обвалювалась – чистилась не один раз. Весною та влітку ходять люди по воду межею, а восени, коли збирають городину, то по скопаному, а взимку, звісно, протоптують доріжку через сніг. Вода там глибоченько, зате холодна чиста, смачна (Є. Гуцало).
- Слалась у далечінь прадавня річка, несучи в своїх берегах розплавлену небесну голубизну, несучи розілляте сонце, переблиски його живі, срібні. Слалась у далечінь вічною незбагненою мелодією, звучання якої – радісне, урочисте – можна було, здається, почути свій слух. Вода мерехтіла, вода світилась різними барвами, вода міняла настрої, де всміхалась по-дитячому щиро, а де стриманіше, вода наче пісню співала весь час (Є. Гуцало).
- Стежина до маминої хати петляє через город. Усе тут до болю знайоме: он дбайливо опоряджена розора стьобнула через картоплю – здвобіччя висаджені кущики квасолі, а між ними поважно розплелось гарбузове гудиння, на видолинку густою порослю буяє морква, сизіє тугими голівками капуста, густими листочками пішли у зріст буряки ... Усе довкола живе неньчиною присутністю (В. Скуратівський).
- В лісах теж відчувалася хода весни. Під деревами вже глибоко осів сніг, інколи біля відхуканих окоренків проглядали цупкі зелені

хрещики барвінку або червоनावі прутики тамариксу, а на тлі сірих замшілих дубів перегойдувалися червоне мереживо березових гілочок. На них іще тільки намічалось крихітне сім'я веснянок, які потім аж накипають на кожному молоденькому паростку. В долині біля обсмиканого, схожого на гриб стогу заспівали жайворонки (М. Стельмах).

Завдання 2. Визначте, до якого розряду лексики з погляду походження належать подані слова. Поясніть їх семантичні, фонетичні й словотвірні особливості.

Нероба, контекстуальний, істина, лекція, ревун, зелененький, предтеча, асфальт, референдум, ієромонах, лежебока, височенний, златоглавий, гарнесенький, апокрифний, шейпінг, вражий, забіяка, столярчук, носій, грядущий.

Завдання 3. Подані слова розподіліть у три колонки:

- загальноновживані слова;
- застарілі слова;
- неологізми.

Які неологізми стали загальноновживаними? Свою думку обґрунтуйте.

Ракета – носій, літак, мушкет, пан, агротехніка, вікно, універсам, поміщик, школа, вулиця, гувернантка, комп'ютер, книга, телеекран, панщина, стіл, дерева, аероплан, інтербачення, шолом, місяцехід, море, гетьман, жупан, лавсан, праця, прайс, газета, фунт, телевізор, радіо, лізінг, брокер, буліт, вузівець, магнітола.

Тема 4. Запозичення в лексиці української мови

Завдання 1. Розподіліть слова за походженням:

- а) з французької мови;
- б) з німецької мови;
- в) з італійської мови;
- г) з голландської мови;
- д) з англійської мови.

Браслет, сервіз, ватерполо, гол, рекорд, акорд, арія, баркас, вахта, верстат, маскарад, адатіо, матч, боцман, цех, одеколон, рекорд, імпровізатор, каюта, амортизація, люстра, старт, соната, фарватер, клапан, ридикюль, квартет, муфта, лоцман, флакон, хокей, віолончель, шлюбка, кельма, канапа.

* **Завдання 2.** Прочитайте поезію. Випишіть запозичені слова і подайте їх українські синоніми або розгорнуті словникові тлумачення.

Ерудит

З історії тягне митців і трибунів,
Поетів, царів і патриціїв.
Повірте, мовляв, що без цих атрибутів
Нема глибини ерудиції.
Ареною бою вважає естраду.
За зброю треновану дикцію.
І друзів товче, демонструючи радо
Глибоку свою ерудицію.
Поези, ноктюрни, прелюди і скерцо –
Причали його і позиції.
Здається, у них загубилося й серце,
Не зайве при ерудиції (М. Чернявський).

Завдання 3. З поданих слів випишіть слова англійського походження. Свою думку обґрунтуйте. Складіть 3-4 речення. З'ясуйте значення всіх англійських слів.

Бюджет, кантата, інсайд, ананас, алегро, джаз, тролейбус, грейдер, комбайн, блюмінг, капела, шантаж, баланс, авеню, джемпер, конвеєр, сейф, джентльмен, пудинг.

Завдання 4. Запишіть текст, виділіть іншомовні слова і з якої мови вони походять, яких професій стосуються?

Сиділи вчені шведської столиці,
Шукали ключ до тої таємниці.

Вивчали скрипку, всю, до міліметра.
 Вона лежала злякана і мертва.
 Аналіз, синтез, колби і реторти,
 Алєгро, скерцо, модерато, форте, –
 Немає таємниць під зодіаком:
 Вона покрита особливим лаком! (Л. Костенко).

Завдання 5. Написати етюд “Сміється й плаче рідне Слово”, використавши багатозначні слова, слова в переносному значенні власне українські та запозичені слова.

* **Завдання 6.** Із “Тлумачного словника української мови” виписати 20 слів власне українських і 20 запозичених. З 10-тьма з них запишіть зв’язний текст “Мрії збуваються...”

Завдання 7. З’ясуйте джерело запозичень, укажіть мови-посередники.

Бадьорий, бандура, бунчук, гвоздика, група, гумор, диплом, досконалий, дяка, елегія, залицятися, інтелігенція, картопля, колега, конвалія, кухоль, левада, молитва, мармур, мачуха, могила, музика.

* **Завдання 8.** Користуючись словником іншомовних слів, поясніть походження поданих слів та з’ясуйте, які фонетичні та морфологічні зміни в них відбулося. Вкажіть, які з цих слів є власне запозиченнями, а які утворилися на українському ґрунті.

Абзац, галерейний, деблокувати, жокей, модернізація, інавгурація, ретушувати, болєро, макросистема, конотація, юрисконсульт, ксерокс, абориген, дебатувати, лагуна, оксиморон, шлягер, адміністратор, декада, епістола, суфир.

* **Завдання 9.** До наведених слів і словосполучень доберіть іншомовні відповідники. Складіть з ними 5-6 речень. З’ясуйте, які з наведених слів є кальками і з яких мов.

Правова сфера, зображення на екрані, основа, опора, підґрунтя чого небудь, морський робітник, підліток на судні, витонченість, переворот, несподіване лихо, порушення ритму роботи серця, державний символ, пояснення до тексту, штучна міжнародна мова, заключна частина твору.

Тема 5. Стилiстична диференцiацiя української мови

Завдання 1. Перекладiть поданi термiни українською мовою.

Безпошлинный, завещание, закладная, залог, иждивенец, изваяние, каменщик, натошак, оборудованный, обособление, ограничитель, определитель, пословица, посредствующий, расходный, сечение, смеситель, справка, толкование, удостоверение, учредительный, фрезеровщик, ходатайство, щебенка, янтарь, ячейка.

Завдання 2. Доберiть до книжкових усталених сполучень українськi вiдповiдники.

Вводити в должность, возложить вину, дисциплина сметная, за отчетный период, запрещающий знак, купля с рассрочкой платежа, наличные деньги, обложение аналогом, обоснованность выводов, паспорт бессрочный, пiдписка на заем, розничные цены, сдельная оплата труда, согласительная комиссия, ставить в известность, текущий расход.

Завдання 3. Знайдiть емоцiйно забарвлену, експресивну лексику. Пояснiть стилiстичну роль просторiчної лексики, вульгаризмiв.

Як менi даровано багато, скiльки в мене щастя, чорт вiзьми! – На землi смiятись i страждати, жити i любити помiж людьми. Вкраiнонько! Гуде твоє багаття, убогiсть корчиться i дотлiває в нiм. Кричиш менi ти в мозок, мов прокляття, i зайдам, i запродацям твоiм. А правда лиш одна – вона колюча, гiрка й жорстока. I завжди в бiдi. Тож мужнiм будь – оборони її, карай себе i серце рви на частки, збивай колiна в кров, упавши – встань, i знов iди, i знов шукай її. Брати мої, що впали у двобою, коли вiйни котилася гроза, лiта стоять над вами iз журбою, пливе у вiчнiсть матерiв сльоза. Есть iм'я жiноче, м'яке i ясне; в йому i любов, i журба, i надiя. Воно як зiтхання бринить весняне: Марiя. Нам горе люте миром перебути, нам поховати зло в бетон i бронь. I – не забути! – доки свiт i люди, синiв землi, що вiдвезли вогонь.

Завдання 4. Доберiть до поданих термiнiв синонiми – українськi вiдповiдники.

Акцент, аналогiя, антитеза, асимiляцiя, афоризм, бiлiнгвiзм, дисимiляцiя, iнновацiя, калька, комунiкацiя, контамінацiя, координацiя, лiнгвiстика, полiсемiя, ремарка.

Завдання 5. Пояснiть значення поданих жаргонiзмiв, укажiть сферу їх вживання, введiть у речення.

Абітура, байкар, вікно, вказівник, геймер, драйв, жлобство, запара, кацка, лялька, молекула, нафталін, павук, салага, табло, трухан, фішка, фуфел, хапка, цурпалка, штемп, юрік, яппі, шузи.

Завдання 6. З'ясуйте значення жаргонізмів за прикладами – цитатами.

1. Ходіть на всі пари, отримуйте на практичних високі бали – і вам заліки будуть автоматом. 2. Для повного щастя мені треба зараз штуку баксів. 3. Я не знаю, що робити, – це повний глухар. 4. А ти думалкою розкинь, – може, здогадаєшся. 5. Витри жувальник, бо весь у соусі. 6. Кеглі посунь, не пройти. 7. Краще поклади лопатник у сумку, бо з кишені можуть витягнути. 8. Моргала сховай: не виховано так витріщатись. 9. Панас – прикольний магнітофон: я дуже ним задоволений. 10. А як ти даєш собі раду без степену.

Тема 6. Загальнонародна та діалектна лексика

Завдання 1. Знайдіть у тексті діалектизми та діалектні форми відомих слів.

За третьою горою небо позіхає. Луна йому вночі спати не давала, гранею ребра припікала, лише черленила. На горах припочивала, черлений пояс розперізувала, керваві згарди над селом розтелювала, яснії коси розплітала, перловими хмарами розвивала, гребенистими руками небо досягала. А її пухкі стопи – де перебійці, де газдів двори, де хліба оденки, де праця в чертогах. А її дорога димом стелена, жаром жарена, кулями значена. Де руки робили, там град гранатів, де гад зівка була, там земля трісла. Най село видить най знає. За третьою горою небо спіочне. Земля йому громи відобрала, його поріб'я кулями б'є. Раз у раз (М. Черемшина).

Завдання 2. Прочитайте напам'ять поезію В. Симоненка “Лебеді материнства”. Випишіть з неї загальноновживані слова. Свою думку обґрунтуйте.

Завдання 3. Перепишіть, виділяючи загальноновживані слова. Складіть з ними 5-6 речень.

Алмаз, бутина, весна, бушля (чапля), журнал, легкий, програма, ванна, вальс, вандри, жижа, здрейфити, буцик, бучина, ватра, книга, вдячний, верблюд, коса, вентер, вгород, білий, вісім, вітряно, вокруги.

Завдання 4. Перепишіть текст, підкресліть діалектизми. З'ясуйте їх значення. Прочитайте кожне речення, замінивши діалектизми загальноновживаним словом.

Туди не заходить ні одна людська душа, лиш іноді у свята мій неньо. Всяку роботу знає, а за часом банує, як за дитиною. Цілі громади кавок злітаються звідкись. Вона бачила його взимі з межвами на плечах. Незадовго по тім рипнули двері від склепу (О. Кобилянська). Догоряють поліна в печі, попеліє червона грань (І. Франко).

Завдання 5. Розподіліть подані слова таким чином: а) назви посуду; б) назви диких тварин; в) назви сільськогосподарських культур; г) рибальства. Підкресліть діалектні слова. Додайте до кожної групи слова, що вживаються у вашій місцевості.

Кружка, миска, фаска, горшня, вовк, сіряк, гудимець, сукня, капот, віган, короп, каспер, ревуга, ячмінь, ярес, житник, ставець, хвастух, пілка, запиначка, шука, обжира, овес, тарілка, кума, ватянка, куфайка, тепляк, в'юн,

піскуж, гречка, маївка, горщик, баняк, борсук, ямник, шапка, клепачка, вуханя, квасоля, бецай, котел, чугун, іжак, ярич, бриль, крисаня, краснопер, бульб'янка, лук, гарбуз, баня, хустка, пов'язка.

Завдання 6. Виберіть з тексту діалектизми, поясніть їхнє значення, стилістичну роль.

Уже третю добу сіє на полонині дрібний, мачкатий дощик. Закурились верхи, закуталось небо, і в сірій мляці пропали гори. Вівці ледве ходили, важкі повні водою, як губка; одежа на вівчарях стала холодна й цупка. Тільки й спочинку було, що під дашком у струнці під час доїння.

Іван сидить, опершись плечима в дошку, а ногами стискає дійницю. Біля нього – чорний пелехатий козар, що за кожним словом клене, а там ще вівчарі. Нетерплячі дроб'ета, яким прибувало молоко, пруться з загороди у струнку, щоб їх швидше здоїли. Але ж бо почекайте, сараки, бо так не йде ... Лиш по одній ... (М. Коцюбинський).

**Тема 7. Активна і пасивна лексика у сучасній українській мові.
Інтернаціоналізми в складі української лексики.
Варваризми й екзотизми**

Питання для обговорення:

1. Поняття про інтернаціоналізми.
2. Екзотизми.
3. Поняття про варваризми. Специфіка використання варваризмів.

Питання для самоперевірки:

1. Чим пояснюється поповнення української лексики іншомовними словами?
2. Які причини появи інтернаціоналізмів у складі української лексики?
3. Чи мають екзотизми українські синоніми?
4. З якою метою використовуються екзотизми у художніх та публіцистичних текстах?
5. Чи можна сказати, що вживання екзотизмів викликане необхідністю? Чому? А вживання варваризмів?
6. У чому полягають стилістичні функції екзотизмів та варваризмів?

Завдання 1. Знайдіть у тексті слова і вирази, які є історизмами. Свою думку обґрунтуйте.

І жив Олег в мирі з усіма землями, княжачи в Києві. І прийшла осінь, і згадав Олег коня свого, якого тримав здавна у стайні вирішивши ніколи не сідати на нього. Питав-бо колись волхвів і віщунів: “Од чого мені доведеться померти?”. І сказав йому один віщун: “Княже! Кінь, якого ти любиш і їздиш на ньому, – від нього тобі і померти!”. Олег же, взявши це собі до тямки каже: “Ні коли не сяду на нього і більше не гляну”. (Смерть князя Олега (з легенди).

Завдання 2. Проаналізуйте спільносхіднослов'янську лексику, визначте, які слова, стали згодом власнеукраїнськими, а які змінили фонетичну будову.

Всі краї, і города, і народи почитають і славлять кожний свого учителя, того, що навчив їх православної віри. Похвалімо ж і ми, по силі нашій, хоч малими похвалами того, хто велике і дивне діло сотворив, нашого вчителя і наставника, великого качана нашої землі Володимира, онука старого Ігоря, а сина славного Святослава, про мужність і хоробрість якого в літи його володарювання слух пройшов по багатьох сторонах, а звитяги його і могутність поминаються й пам'ятаються, і ще й нині. Не в худорідній бо і в невідомій землі володарював той, а в Руській, про яку відати й чути на всі чотири кінця землі (Із “Слова про закон і Благодать” Іларіона).

Завдання 3. У поданому тексті виділіть архаїчну лексику. Свою думку обґрунтуйте. Знайдіть образні порівняння, епітети, неологізми.

Народженого до добра неважко навчити добру – навчити, чи принатурити, чи призвичаїти. Навчений, принатурений, призвичасний – се одне і те ж. від природи, яку від матері, легесенько сама собою розвивається наука. Вона всерідна, справжня і єдина навчителька. Сокола досить швидко навчити літати, але не сову. Оленя легко скеруеш на Кавказькі гори, легко привчиш пити з найчистіших джерел, але не верблюда і не вепра... природа блага – всьому початок, а без неї ніколи не бувало благосні.

Дякую ж невимовно природі в образі її святім – в батькові моїм, що від нього я народився. Друга ікона божа для нас – матір наша. Отже, головні обдарування – від батьків моїх, все інше: чин, багатство, науки і всі вітроносні їх блонди і пуклі з кучерями вкладаю у хвіст, без якого голова і живе, і шанується, і веселиться, але не хвіст без голови. (Г. Сковорода “Вдячний Еродій”).

Завдання 4. Виділіть у тексті історичну лексику, архаїчні форми слів, встановіть, як П. Куліш відтворює епоху, стилізуючи оповідь під стародавній текст.

Весело й тяжко згадувати нам тебе, старий наш діду Києве! Бо й велика слава не раз тебе осіяла і великі злигодні на тебе з усіх боків збирались ... Скільки – то князів, лицарства і гетьманів добуло воюючи за тебе слави; скільки – то на твоїх улицах, на тих старосвітських стогнах, на валах і церковних цвинтарях пролито крові християнської! Уже про тих Олегів, про тих, Святославів, про тії ясири половецької нічого й згадувати. Ту славу, тії злигодні вибила нам із голови безбожна татарва, як уламився Батий у твої Золоті ворота. Буде з нас і недавніх споминок про твою руїну.

Іще ж от і дванадцяти літ не налічив Шрам, як у той нещасливий Берестецький рік прийшов до Києва Радзівіла із литвинами, усе попалив і пограбував, а міщане, січеш на байдаки, мусили до Переяслава тікати (П. Куліш “Чорна рада”).

Завдання 5. Скласти діалог “Розмова з бабусею”, використавши архаїзми і неологізми.

Завдання 6. Виберіть з тексту застарілі слова та поясніть їх значення.

- Українська піч завжди займала внутрішній кут з боку вхідних дверей і була обернена своїм отвором до фасадної стіни. По діагоналі від печі розташований парадний кут, у якому висіли ікони, прикрашені рушниками, цілющи зіллям та квітами. Біля столу попід стінами ставили лави, а із зовнішнього боку – переносний ослін. Зліва від столу

знаходилася скриня. Уздовж тильної стіни, між піччю і причілковою стіною, влаштували під. У кутку біля дверей робили дерев'яні полички, або мисник (“Українське народознавство”).

- Дідона гарно нарядилась,
Якби в аренду на танець.
Взяли кораблик бархатовий,
Спідницю і корсет шовковий
І начепила ланцюжок.
Червоні чоботи обула
Та і запаски не забула,
А в руки з вибійки платок (І. Котляревський).
- Так живий, шумливий Київ
Царгородом другим став.
Як про друга, як про сина,
Дбав про нього Ярослав.
Оточив його валами,
Ровом, мурами обвів.
Укріпив його, оздобив
І препошаний двір завів.
До палат ішли невпинно
Чужоземні посланці,
Князь сидів на пишнім троні
З грізним берлом у руці (О. Олесь).
- Одудом
Див ворожив
На буйно листовому дереві.
Степові службу служив,
Аж уподібнився требі (Р. Вархол).

Завдання 7. Скласти короткий тлумачний словник професійних термінів до слів “лінгвіст, вчитель, агроном, біолог, інформатик”.

Тема 8. Фразеологія української мови

Питання для обговорення:

1. Поняття про основні шляхи розвитку фразеології.
2. Джерела виникнення фразеологізмів.
3. Роль функціональних стилів і стилів художньої літератури в розвитку фразеології.
4. Функціонально-стилістична роль фразеологізмів

Завдання 1. До поданих фразеологізмів підібрати слова – синоніми чи синонімічні словосполучення. Ввести подані фразеологізми в речення.

- Стригти під один гребінець, дати драла, заварити кашу, правити теревені, робити з мухи слона, попасти пальцем в небо, сушити голову, вусом не повести, гордіїв вузол, авгієві ставні, згущати фарби;
- Крокодилові сльози, зірвати маску, сходити зі сцени, брати ноги на плечі, як кіт наплакав, танцювати під чиюсь дудку, кров з молоком, нагріти руки, нитка Аріадни, у чорта на куличках;
- Піймати облизня, народитися в сорочці, хоч греблю гати, тримати камінь за пазухою, кирпичу гнути, сізіфова праця, як зірок на небі, п'ятами наживав, Хома невірющий, бути на сьомому небі, блудний син, рукою подати;
- Дістати по шапці, братися за розум, гнути спину, грати дурня, жити одним днем, лізти на мед, міряти на свій аршин, носити воду решетом, пасти пташок, потрусити злиднями, розбити глек;
- Аж кишить, злазити зі свого коника, аж ребра світяться, наламати хвоста, не проспати грушку в попелі, без тижня день, не бачити смаленого вовка без толку, брати на буксир, хоч проти шерсті гладь;
- І пальцем не ворухнути, убраться по самісінькі халави, мовчати як риба під крижиною, хоч свічки ліпи, і конем не обійдеш, тугенький на вухо, гріти лоба, через хату перехилиться і моркву вирве, хоч оком світи, танцювати під дудку.

Завдання 2. Із поданих словосполучень, виберіть ті, які можуть бути фразеологічними. Складіть з ними речення, з'ясуйте їх значення та синтаксичну функцію.

- Тримати вдома, тримати в тіні, тримати першість, тримати в руці, тримати першість, тримати в руці, тримати хвіст трубою, дубовий цебер, дубовий ліс, дубова голова, дубове листя, дубова дошка;
- Пускати стріли, пускати на вітер, пускати кораблики, пускати сльози, пускати туман, відкрити очі, відкрити кран, відкрити дорогу, відкрити магазин, відкрити душу;

- Купатися в річці, купатися в золоті, купатися в розкошах, купатися у ванні, купатися взимку, виходити з берегів, виходити з рівноваги, виходити з університету, виходити назустріч, виходити з себе;
- Ловити момент, ловити таксі, ловити рибу, ловити гав, ловити неводом, вийти з кімнати, вийти сухим із води, вийти переможцем, вийти на дорогу, вийти з річки;
- Легка задача, легкий хліб, легкий на підйом, легке плаття, легка рука, великий чоловік, велика цяця, велика риба, великі плани, велика кімната;
- Знімати стружку, знімати шапку, знімати квартиру, знімати камінь з душі, знімати зі стіни;
- Важкий день, важка валіза, важкий на підйом, важке завдання, важкі часи.

Завдання 3. До поданих російських фразеологізмів дібрати українські відповідники, пояснити їх значення.

- Во всю Ивановскую, ворона в павлиньих перьях, гусь лапчатый, губа не дура, в подметки не годится, голодной куме хлеб на уме, строить глазки, легок на помине, мели, Емеля, твоя неделя.
- Сирота казанская, прикусить язык, ворон считать, тертый калач, делать из мухи слона, ломать мозги, сидеть сложа руки, срывать маску, мороз по коже, войти в роль.
- Кусать локти, ветер в голове, тянуть канитель, пилюлю проглотить, попасть в переплет, нос повесить, грамоте учится – всегда пригодится, заклятый враг, сыграть в ящик.
- Ломать мозги, заткнуть по пояс, закадычный друг, голову терять, собак вешать, сесть на мель, попасть в переплет, бить баклуши, ляссы точить.
- Ворон считать, сойти со сцены, иметь зуб, лезть на рожон, согнуть в бараний рог, быть в ударе, ушки на макушке, держи карман шире, по миру ходит.
- Не в своей тарелке, мороз по коже, в мгновение ока, во весь дух, капля в море, воспрянуть духом, язык проглотить, черепашьим шагом, кровь с молоком, потерпеть фиаско.

Завдання 4. Визначте тип фразеологічних одиниць: зрощення, єдність, сполучення, вислів. Свою думку обґрунтуйте.

- Облизня спіймати, пекти раків, пальці гризти, пороги оббивати, води в рот набрати, підставляти ногу.
- З легкої руки, вуха нагострити, тримати зуби на полиці, збити з пантелику, ридма ридати, терпець увірвався.

- Злий на язик, лігма лежати, козла забивати, легкий хліб, крізь землю провалитись, вуха нагострити.
- Пасти задніх, п'яте колесо до воза, гав ловити, не велика цяця, сісти на мілину, терпець увірвався.
- Дістати на горіхи, не з руки, ні слуху, ні духу, мов вітром здуло, бабине літо, як у воду канув.
- На сьомому небі, ні пари з вуст, пі собою ніг не чути, мчатися на всіх парах, розбити глек, зі шкури вилазити.

Завдання 5. Дібрати фразеологізми до слів: ніколи, опуститися, осоромитися, далеко. Скласти 5 – 6 речень.

Завдання 6. Скласти замітку до студентської газети про виробничу або навчальну практику на одну з тем: “Власного хвоста боятися”, “Хоч кілок на голові теши”, “На вербі груші”, “Водить за носа”, “Біла ворона”.

Завдання 7. У кожному реченні визначте фразеологізми, яку рису людської вдачі кожен з них увиразнює?

Ну хто не зна, що запорожці були відважні й дужі? Могли втопити й чорта в ложці, а турка у калюжі! (П. Ребро). Люблю я таких людей завзятих, щоб душа в них, була не з лопуцька, до душі мені такі люди, вони мене на світі держать (Ю. Яновський). Він був здатний, як кажуть, кінці вузлом хвоста зав'язати чи впіймаєш вовка за вуха (О. Ільченко). Він із собою довідку привіз таку, що хоч малюй з нього ікону (П. Ребро).

Завдання 8. Доберіть до поданих фразеологізмів синоніми, поясніть їх значення.

- ✓ Замилювати очі; собака на сіні; вискочити, як Пилип з конопель; позичити очей у Сірка; накрити мокрим рядном; держати хвіст бубликом;
- ✓ Держати порох сухим; насипати на хвіст солі; хоч око виколи; піймати облизня; пекти раків; дихати вогнем.

Тема 9. Лексикографія

***Завдання 1.** Вибрати зі словника синонімів три слова (іменник, прикметник, дієслово) з найдовшими синонімічними рядами та ввести у зв'язний текст.

***Завдання 2.** Виписати зі словника антонімів десять антонімів, що виражають стан, почуття, стосунки між людьми. Увести антонімічні пари в контекст.

***Завдання 3.** Виписати зі словника паронімів п'ять спільнокореневих і п'ять різнокореневих паронімів, що характерні для розмовно-побутового мовлення.

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Абсолютні синоніми – слова, у яких структура значення має тотожний набір сем.

Активна лексика – загальнонародні слова або широкоживані терміни, у яких відсутні ознаки застарілості або новизни і які вільно функціонують у різних сферах суспільного життя.

Активний (лат. *activus* – діяльний) словник – запас слів, які мовець найповніше розуміє і найчастіше використовує в своєму усному й писемному мовленні.

Алегорія (грец. *allegoria* – іносказання) – спосіб художньо-стилістичного зображення, який має в своїй основі приховування конкретної особи (осіб), явищ, предметів під певними конкретними художніми образами: осел – тупа впертість.

Алітерація (лат. *ad* – до, *при* і *littera* – літера) – поетично-стилістичний прийом добору слів, який полягає в повторенні однотипних за певною ознакою приголосних звуків – в одному чи кількох рядках – з метою посилення, підвищення інтонаційної виразності вірша, а на цій основі і його емоційності, значеннєвої важливості.

Ампліфікація (лат. *amplificatio* – збільшення, розширення) – стилістичний прийом, який полягає в зумислому нагромадженні, нанизуванні однотипних мовних засобів (синонімів, епітетів, порівнянь, антонімів тощо) для посилення характеристики когось або чогось, доповнення, збагачення висловлюваного.

Анафора (грец. *anaphora* – піднесення), або єдино початок, – стилістичний прийом, створюваний рефреном, який полягає в повторенні тих самих звуків, слів (інколи й речень) на початку двох або кількох суміжних рядків.

Антитеза (грец. *antithesis* – протиставлення) – мовний зворот, вислів, у якому різко протиставляються думки, явища, риси характеру, поведінка особи тощо з метою посилення враження від мовленого — сказаного чи написаного.

Антоніми (грец. *anti* – проти і *онума* – ім'я) – пари слів, які семантично протилежні одне одному.

Апостроф (грец. *apostrophes* – повернений убік) – надрядковий знак у вигляді коми, яким на письмі передають роздільну вимову.

Арготизми (франц. *argot* – жаргон, первісно – жебрацтво) – ненормативні слова, сполучення слів у мовленні осіб, яких характеризує аморальна, навіть злочинна поведінка: блатний, по блату та ін.

Архаїзми (грец. *archaios* – давній) – застарілі слова, сполучення слів, морфологічні форми слів і синтаксичні конструкції, які належать до пасивної лексики, використовуються зрідка з певною стилістичною, функціонально-виражальною метою.

Асонанс (лат. *assono* – відгукуюсь) – мовно-художній повтор однієї чи кількох голосних фонем у словах, розміщених поряд або з певним віддаленням одна від одної.

Афоризм (грец. *aphorismos* – визначення, вислів) – короткий влучний, оригінальний вислів, узагальнена глибока думка, зручна для запам'ятовування: Поспішай повільно (Октавіан Август).

Варваризми (грец. *barbarismsos*, від *barbaros* – чужоземець) – іншомовні слова, які не до кінця засвоєні літературною мовою, зовнішньо певною мірою суперечать її лексико-граматичним нормам, але не мають власне української національно-мовленнєвої заміни.

Вульгаризми (лат. *vulgaris* – простий, грубий) – непристойні, лайливі слова, які з моральних причин перебувають поза нормами літературної мови. Вживаються переважно в художніх творах для надання їм побутового колориту і є ознакою низького морального рівня дійових осіб: Хулігани? Одержать по мордасах! (П. Загребельний).

Гіпербола (грец. *hyperbole* – перебільшення) – стилістичний прийом надмірного перебільшення позитивних або негативних якостей особи (осіб), предмета, дії задля художнього увиразнення їх.

Градація (лат. *gradatio* – поступове підвищення, посилення) – стилістична фігура, спосіб мовлення, яким забезпечується його логічна й емоційна єдність, поступовість, і рівномірність у розгортанні подій, образність і виразність: Гак, мабуть, і в часи Бояна квітчалася пора весняна, І накрапали молоді дощі, І хмари насувалися в Таращі, І яструби на обрій углибали, І дзвінко озивалися цимбали... (В. Мисик).

Гумор (лат. *humor* – волога, рідина) – стилістичний прийом комічного сприймання й відображення смішного в житті, характері людини – найчастіше в доброзичливому, жартівливому тоні.

Дитяча лексика – фонетично спрощені, експресивно забарвлені слова, якими спілкуються з дітьми раннього віку.

Діалектизми (грец. *diälektos* – наріччя, говірка) – не літературні, ненормативні мовні одиниці, використання яких надає мовленню, зокрема художньому, місцевого колориту, характеризує особу, особливо її літературно-мовленнєву зрілість: Тут же не покушаєш ані жентиці, ані будза, ані бриндзи, ані бануша (І. Франко).

Діалектна лексика – позанормативні слова, вживання яких обмежене певною територією.

Евфемізми (грец. euphemismos – гарно, добре і phemi – говорю, кажу) – слово чи сполучення слів, вислів, які найчастіше сприймаються з позитивною чуттєвістю; милозвучні мовні одиниці. Ними за певних ситуативних умов замінюють лексеми (слова) непристойні, неввічливі, з неприємним забарвленням: говорите неправду, вигадуете замість брешете.

Екзотизми (грец. exōtikos – чужий, іноземний) – обмежено використовувані зрозумілі іншомовні слова, які слугують стилістичним засобом створення особливого колориту: аул, бай, фазенда та ін.

Експресивні різновиди мовлення – своєрідний вияв мовлення в усіх стилях і жанрах мови. Розрізняють мовлення найбільш звичне (звичайне), урочисте, офіційне, фамільярне, інтимно-ласкаве, гумористичне, сатиричне, саркастичне.

Експресія (лат. expressio – вираження) – інтенсивна виразність, емоційність мовлення, створювана певними фонетичними, лексичними, граматичними засобами мови, які стилістично, функціонально завжди перебувають поза межами мислено-почуттєвої нейтральності.

Емотивне (емоційне) мовлення – мовлення неконтрольоване, породжуване короткочасними бурхливими переживаннями людини (її люттю, гнівом, жахом, відчаєм або ж раптовою великою радістю).

Емфаза (грец. emphasia – виразність) – повторення певного слова (найчастіше початкового) в реченні для його значеннєво-емоційного, отже, й стилістичного виділення, акцентування: Осінній день, осінній день, осінній... (Л. Костенко).

Енциклопедичний словник – лексикографічна праця проміжного типу, яка має ознаки і енциклопедії, і лінгвістичного словника, що виявляється в доборі реєстрових слів, особливостях укладання статей.

Енциклопедія – довідникове видання, у якому зібрані найістотніші відомості з усіх або окремих галузей знань, подані у формі доступного пояснення.

Епітет (грец. Epitheton – прикладка) – різновид метафори, образне, здебільшого прикметникове означення: чорні дні, веселі роки.

Епіфора (грец. epiroga – перенесення, повторення) – стилістичний прийом, протилежний анафорі; повторення однакових звукосполучень, слів, сполучень слів наприкінці віршованих рядків з метою посилення виразності, мелодійності висловлюваного.

Етимологічний словник – лексикографічна праця, у якій представлено походження слів однієї мови, групи або сім'ї споріднених мов.

Жаргон (франц. jargon, від галло-романського gargone – базікання) – специфічні слова чи вирази, які характерні для певного жаргону, тобто

мовлення якоїсь соціальної чи професійної групи людей. Розрізняють студентський жаргон, дитячий жаргон тощо.

Жаргонна лексика – позанормативні слова, вживання яких обмежене певним соціальним середовищем.

Загальноживана лексика – слова, що не мають конотативних сем і можуть вживатися в будь-якому функціональному стилі.

Запозичення – іншомовні слова, цілком засвоєні мовою, що їх запозичила.

Іронія (грец. εἰροπεία – букв. удаване незнання) – прихований глум, глузування; стилістичний прийом, який полягає в невідповідності між прямо висловленим змістом і тією його прихованою сутністю, що легко вгадується.

Історизми – слова застарілі або ті, що старіють, які перейшли чи переходять до пасивної лексики через дуже обмежене використання їх у мові у зв'язку із зникненням предметів, явищ, понять, які вони позначають. Історизми використовуються переважно в художніх текстах, у яких відтворюється минувшина.

Історичний словник – лексикографічна праця, що подає історію всіх слів, які функціонували протягом певного часового проміжку, із вказівкою на виникнення нових слів та значень і на їх зникнення.

Каламбур (франц. calembour – гра слів) – дотеп, стилістичний прийом, основу якого становить використання різних значень якогось одного слова або кількох семантично різних слів, які схожі фонетично, своїм звучанням: А хай їй грець, тій Греції! (Ліна Костенко).

Калька (франц. calque – копія) – слово (зрідка сполучення слів), яке утворюється буквальною перекладом морфемних частин слова з іншої мови: укр. відмінник – з рос. отличник.

Класифікаційні ознаки фонем – ознаки, що поділяють фонем на певні групи, в межах яких є тотожними (вокальність/не-вокальність, консонантність/неконсонантність).

Кліше (франц. cliché – відбиток) – стереотипне, «готове» сполучення слів, яке використовується в певних мовленнєвих ситуаціях, контекстах. Функціонально вони досить активні (особливо в публіцистичному мовленні), в багатьох випадках не позбавлені виразності: високі договірні сторону з метою підвищення якості продукції тощо.

Койне (грец. koine dialektos – спільне наріччя) – варіант певної мови, яка сформувалась на базі кількох наріч; не зовсім нормативне утворення, засіб спілкування різномовних груп населення.

Компонентний аналіз – метод дослідження лексичної семантики, що полягає в розщепленні значення слова на семи.

Комп'ютерна лексикографія – розділ прикладної лінгвістики, який досліджує способи укладання словників програмними методами, а також способи користування електронними словниками.

Конкорданс (франц. concordance – узгодження) – різновид авторського словника, у якому зафіксовано вживання кожної словоформи в окремому творі або у всій творчості письменника і подано відповідний контекст.

Конотативне (лат. соп – разом і notare – позначати) значення слова – сукупність прагматичних сем у структурі семеми.

Конотація (лат. соп — разом і notatio – позначення) – додатковий семантико-стилістичний відтінок, який накладається на основне значення слова, надає йому експресивного, емоційного забарвлення – урочистості, фамільярності тощо.

Контекст (лат. contextus – тісний зв'язок, з'єднання) – частина тексту, в якій будь-яке слово чи речення реалізується сповна, виявляє свій комунікативний (спілкувальний) потенціал, конкретизується, індивідуалізується семантично й стилістично.

Контекстуальні синоніми – слова, що вступають у синонімічні відношення тільки в певному контексті.

Контрастивні (франц. contraste – протилежність) відношення – семантичні відношення між словами з протилежним значенням.

Крилаті вислови – сталі словесні формули, які виникли внаслідок частого повторення в писемному й усному мовленні висловлювань видатних осіб, цитат із літературних творів, що набули узагальненого змісту, назв історичних та міфологічних подій, які набули переносного значення, власних назв історичних, міфологічних і літературних героїв, що набули символічного значення.

Культура мовлення – стилістично вмотивоване користування усіма мовними одиницями, юбго тим, з чого витворилась культура мови.

Лексема (грец. lexis – слово, мовний зворот) – слово у сукупності всіх його форм і значень, яке є одиницею мови.

Лексика – словниковий склад мови, який описують у лексикографічних працях.

Лексика (грец. lexikos – словесним) української мови – вся сукупність наявних в українській мові слів – нормативних і діалектних.

Лексика архаїчна – сукупність зашарілих піім (пласпо архаїзмів та історизмів), які використовуються н сучаснім мшіі насипно, тільки з певною зображувально-стилістичною метою, переважно в наукових працях з історії і в художніх текстах.

Лексика емоційна – стилістично найбільш забарвлена, стосується почуттєвої сфери людини.

Лексика загальноживана – слова й лексичні сполучення слів, якими користується кожен, хто володіє певною мовою.

Лексика іншомовна – лексика, запозичена з інших мов, здебільшого являє собою терміни, тобто слова однозначні, тому позбавлена виразної емоційності.

Лексика книжна – сукупність слів, які характерні переважно для офіційно-ділового і більшості жанрів наукового стилю мови. Вона має своєрідну й виразну стилістичну спрямованість, зорієнтованість.

Лексика офіційно-ділова – лексика офіційно-ділових документів. Стилiстичні функції цієї групи лексики обмежені.

Лексика пасивна – сукупність рідко вживаних слів і сполучень слів – термінів і застарілих слів (архаїзмів), деяких інших шарів лексики (професіоналізмів, тощо).

Лексика професійно-виробнича – назви виробничих процесів, матеріалів, знарядь праці та ін.

Лексика розмовна – лексика щоденного побутового використання, характерна переважно для розмовно-побутового стилю мови і мовлення.

Лексика термінологічна – сукупність наукових, науково-технічних тощо термінів, які стилістично найбільш нейтральні і з виразною стилістичною метою використовуються тільки епізодично.

Лексика фамільярна – слова, які використовуються в мовленні безцеремонно, без дотримання етичних норм, усталених позитивних якостей мислення, свідомості.

Лексикографія – розділ мовознавства, що займається укладанням, дослідженням словників і розробленням їх теоретичних засад.

Лексикологія (грец. *lexikos* – словниковий і *logos* – слово, вчення) – розділ мовознавства, що вивчає семантичну структуру слова, системні відношення між словами, їх стилістичну диференціацію, а також словниковий склад мови.

Лексико-семантична група – автономна в межах лексико-семантичного поля сукупність лексем, об'єднаних спільною гіперсемою меншого ступеня узагальнення, ніж польова гіперсема.

Лексико-семантичне поле – відносно автономна сукупність лексем, об'єднаних спільною гіперсемою.

Лексико-семантичні групи слів – такі групи повнозначних слів, кожна з яких своєрідна лексично, семантично і за виконуваними стилістичними функціями.

Лексична стилістика – вчення про функції, зумовлені семантикою слів; комплекс знань про стилістичне використання повнозначних і неповнозначних слів і вигуків.

Лексичне значення – конкретно-індивідуальний зміст слова, який відображає через поняття реалію дійсності і закріплений за певною звуковою формою.

Лексичний словник – одномовний синхронічний словник, у якому подано характеристики мовної одиниці лексико-семантичного рівня, тобто слова.

Літота (грец. *litotes* – простота) – один із засобів вираження мовлення, який полягає в применшенні якої-небудь ознаки предмета.

Макроструктура словника – структура, що визначається зовнішніми зв'язками лексикографічної продукції у суспільстві і внутрішніми зв'язками між різними типами словників.

Марковані (франц. *marquer* – відмічати) слова – слова, які вживаються переважно в одному чи двох стилях мови, тобто функціонально обмежені, напр.: річечка, річенька (значення зменшеності, голубливості), річище (значення згрубілості, зневажливості). Особливо типові для художнього й розмовно-побутового стилів мовлення.

Медіоструктура словника – структура, яка виявляється у взаємовідношеннях між словниковими статтями у словнику.

Менталітет – сукупність психічних, інтелектуальних, релігійних, естетичних та інших особливостей мислення народу, соціальної групи або індивіда, що виявляються в культурі, мові, поведінці тощо.

Металексикографія – розділ лексикографії, що займається її методологічними і теоретичними питаннями.

Метафора (грец. *metaphora* – перенесення) – семантичний процес, який полягає в тому, що форма мовної одиниці переноситься з одного предмета, явища, дії, ознаки на інші за подібністю.

Метонімія (грец. *metonymia* – перейменування) – лексико-семантичне перенесення назви з однієї групи осіб, предметів, явищ на іншу, яке перебуває з ним у певному зв'язку: читати Франка замість читати твори Франка.

Мікроструктура словника – структура словникової статті, яка охоплює засади побудови словникової статті, форми та способи розкриття семантики у словниковій статті, ієрархію значень слів тощо.

Мова – особлива специфічна система знаків, з допомогою яких люди спілкуються, обмінюючись з іншими своїми думками й почуваннями.

Мовлення імпровізоване (лат. *improvisus* – несподіваний, непередбачений) – мовлення, тематично й стилістично зорієнтоване, але попередньо не підготовлене (наприклад, виступи на зборах тощо), породжене конкретністю мовленнєвої ситуації.

Мовні одиниці – різнотипні елементи мови, кожен з яких представлений певною мовною матерією і виконує тільки йому властиву стилістичну функцію.

Народна етимологія (грец. *etymologia*, від *etymon* – Істина і *logos* – слово, вчення) – виразно стилістичні ініціали, які пов'язані

Неологізми (грец. *neos* – новий і *logos* – слово, вчення) – нові слова, які з'являються в мові для того, щоб позначити, назвати нові поняття, явища, процеси.

Образність мовлення – спосіб передавання певних понять через художні образи, якими відтворюється не зовсім звичне бачення, сприймання людиною навколишнього світу і себе самої в ньому.

Оказіоналізми (лат. *occasionalis* – випадковий) – нові слова, утворені авторами літературних чи публіцистичних творів з певною стилістичною метою для конкретного випадку, які функціонують тільки в певних контекстах.

Оксюморон (грец. *oxymoron* – дотепно-безглузде) – стилістично незвичне поєднання семантично протилежних чи віддалених слів, якими створюється і виражається нове контрастне поняття, уявлення: гірка радість, дзвінка тиша, красномовне мовчання.

Омографи (грец. *homos* – однаковий і *graphō* – пишу) – слова з різною семантикою, які розрізняються лише наголосом.

Омоніми (грец. *homos* – однаковий і *onyma* – ім'я) – слова, які мають різне лексичне значення, але однакове написання і звучання.

Омофони (грец. *omorphones* – однозвучний, від *homos* – однаковий і *phone* – звук) – слова, які утворені з однакових фонем, але відрізняються семантично і написанням.

Ономастика (грец. *onomastike* – мистецтво давати імена) – розділ лексикології, що вивчає будову, системну організацію, походження, функціонування і розвиток власних назв.

Ораторське (лат. *orator*, від *oro* – говорю) мистецтво мовлення – висока стилістична майстерність, досконалість виголошуваних промов, використання задля цього лексичних, граматичних (особливо синтаксичних), інтонаційних, жестикуляційних, мімічних, пантомімічних мовних засобів, які

одночасно поєднують у собі і глибоку логіку, і таку ж почуттєвість, емоційність висловлювання.

Парафраза, парафразис (грец. *paraphrasi* – описовий зворот) – троп, стилістична фігура переказування своїми словами чужих думок, текстів: торець «Кобзаря» (замість Г. Шончмі).

Пароніми (грец. *para* – біля і *onoma* – ім'я, назва) – однокореневі слова, які належать до тієї самої частини мови, мають різне або частково інше лексичне значення, однак близькі між собою фонетично, різняться афіксом (афіксами) чи окремими звуками або тільки одним звуком (фонемою).

Парономазія (грец. *para* – біля і *onomazō* – називаю) – випадкова співзвучність різнокореневих слів.

Пасивна лексика – маловживані, але зрозумілі мовцям слова, у яких наявні ознаки застарілості або новизни і які обмежено функціонують у повсякденному спілкуванні.

Переносне значення слова – вторинне, похідне від прямого значення, що виникає внаслідок перенесення назв одних предметів, явищ, дій, ознак на інші і залежить від зв'язку з іншими словами (контексту).

Повтор, повторення – стилістична фігура, яка полягає в повторенні того ж самого слова з метою виділення якого-небудь явища, ознаки. У поетичному мовленні це рефрен.

Полісемія (грец. *poly* – багато і *sema* – знак, значення) слів – наявність у семантичній структурі мовної одиниці двох, кількох чи багатьох значень.

Прескриптивний словник – лексикографічна праця, що подає кодифіковану норму формальних, семантичних та функціональних характеристик слів літературної мови.

Приказка – стійкий вислів, оформлений як частина судження, що образно розкриває певне явище через його емоційно-експресивну оцінку.

Прислів'я – стійкий вислів, що має форму самостійного судження, інтонаційно і граматично оформленого як речення, в якому зафіксовано практичний досвід народу.

Просторічна лексика – некодифіковані слова, характерні для мовлення малокультурних і малограмотних людей.

Просторіччя – сукупність лексем, які не входять до складу літературної мови, але в багатьох випадках близькі до літературно-мовленнєвої нормативності. Використання їх не обмежене певною територією: квартал (зам. квартал).

Професіоналізми (лат. *professio* (*professionis*) – офіційно визнане заняття, спеціальність) – слова або вислови, притаманні мовленню певної професійної групи осіб.

Пряме значення слова – первинне у часовому розумінні, вихідне значення, що становить сутність реального змісту слова, зрозумілого поза зв'язками з іншими словами.

Розмовна лексика – слова, які функціонують в живому розмовному мовленні і характеризуються наявністю конотативних сем розмовності, фамільярності, іронічності, зневажливості, пестливості, розмірно-оцінності, лайливості, вульгарності тощо.

Розмовна мова – вияв всенародної літературної мови в її розмовно-побутовому стилі мовлення.

Сема (грец. soma – знак) – найменша раціональна семантична одиниця, яка не пов'язана з планом вираження у структурі знака і виявляється у порівнянні зі значеннями інших співвідносних з ним знаків.

Семантизація – поява нових семем у структурі лексеми або сем у структурі семеми внаслідок семантичного розвитку.

Семасіологія (грец. semasia – значення і logos – слово, вчення) – розділ мовознавства, що вивчає значення мовних одиниць.

Семема – повнозначне слово з властивим йому лексичним значенням, семантична одиниця мови.

Синекдоха (грец. Synekdoche – співвіднесення) – семантичний процес, за якого форма мовної одиниці переноситься з одного предмета, явища, дії, ознаки на інші на основі кількісних відношень, що полягають у заміні назви цілого назвою його частини.

Синоніми (грец. synōnymos – однойменний) – слова (зрідка сполучення слів), які тотожні або близькі за своєю семантикою, але відрізняються матеріально, тобто звуковим складом.

Синонімічний ряд – кілька слів, що мають спільний набір домінантних когнітивних сем і належать до однієї частини мови.

Сленг (англ. slang – жаргон) – сукупність своєрідних жаргонізмів, лексичний і стилістичний шар розмовних, напівнормативних слів, якими позначається грубувато-фамільярне, інколи й гумористичне ставлення мовця до об'єкта мовлення: гуру (знаюча людина).

Слова-паразити – стилістично, функціонально зайві, небажані, значеннєво безплідні слова, сполучення слів, які затемнюють смисловий сенс сказаного чи написаного: ну..., теє-то як його та ін.

Словник – довідникове видання у формі книги чи компакт-диска (або іншого носія цифрової інформації), що містить зібрання слів або інших мовних одиниць з інформацією про їх будову, значення, написання, вимову, вживання, походження тощо чи з перекладом їх іноземною мовою.

Слово – найпоширеніша одиниця мови й мовлення з певним лексичним значенням (повнозначні слова), або із значенням релятивним, відносним (службові слова), або слова із здатністю виражати певне волевиявлення людини, її почуття, яке при цьому не називається (вигуки). Стилістично найважливішими є слова повнозначних частин мови.

Старослов'янізми – слова, запозичені із старослов'янської мови (фонетичні старослов'янізми, морфологічні, семантичні). Вони стилістично виразні, забарвлюють мовлення відтінком минувшини, старовини, урочистості або й гумору, іронії: Умре муж велій в власяниці одяг з волосся тварин] (Т. Шевченко).

Стили (лат. *stilus* – букв. паличка для письма) літературної мови – особливі лексичні, граматичні різновиди мови, кожен з яких становить відносно окрему підсистему мови – з усіма властивими їй мовними одиницями і стилістичними функціями (стилістемами).

Стилістема – окрема стилістична функція кожної окремої мовної одиниці – від фонемі і до тексту. За словом, яке не становить терміна (здебільшого за багатозначним словом), закріпилась, усталилась у мові не одна, а дві, кілька чи навіть багато стилістем.

Стилістика (лінгвостилістика) – розділ науки про мову; лінгвістичне вчення про функціонування й використання мови.

Стилістика загальна – стилістика, яка має своїм об'єктом усі літературні мови, властиві різноструктурним одиницям усіх літературних мов спільні, тотожні або однакові комунікативно-стилістичні функції; загальна теорія стилістики.

Стилістичні архаїзми (грец. *archaios* – старий) – застарілі слова, які вийшли з ужитку внаслідок витіснення їх синонімами.

Стилістичні синоніми – слова, які мають спільну когнітивну сему і відмінні прагматичні семи.

Стилістично обмежена лексика – лексика, яка використовується переважно тільки в певній сфері мовлення (лексика офіційно-ділова, професійно-виробнича тощо).

Суржик – різновид нормативного мовлення, яке певною мірою супроводжується спотвореними словами рідної мови або інших мов, зокрема російської: бумага, без надобності та ін.

Табу (франц. *tabou*, від полінезійського *tapu* – заборонений, священний) словесне – слова і сполучення слів, використання яких заборонене або обмежене певними позамовними чинниками, причинами (моральними, релігійними, політичними та ін.) – марновірством, пересудами, забобонністю тощо або прагненням уникнути в мовленні слів грубих, вульгарних, неетичних і т. ін.): дідько замість чорт.

Текст (лат. *textum* – сплетіння, побудова, зв'язок) – писемний або усний мовленнєвий масив, найчастіше багатослівна семантична й граматична єдність, утворена одним чи кількома реченнями, що виражає завершену думку; поєднання слів «від крапки до крапки» або певний словесний відрізок мовлення, який графічно розчленований кількома чи багатьма крапками.

Терміни (лат. *terminus* – межа) – здебільшого слова з найменш виявленою стилістичною функцією; їх визначальна ознака – однозначність, через що терміни найбільшою мірою використовуються в мовленні науковому. Без певної сукупності спеціальних термінів неможливе наукове мислення, жодна із сфер точних і усвідомлюваних мовцями знань. .

Тлумачний словник – лексикографічна праця, у якій наведено пояснення значення слів, подано приклади їх вживання в мовленні.

Точність мовлення – одна з визначальних комунікативних ознак мовлення, яка полягає в тому, що кожному з мовних одиниць потрібно використовувати з тим лексичним значенням, яке вже усталилось у всенародній мовленнєвій практиці. Вона найбільше пов'язана з його нормативністю, правильністю і логічністю мовлення.

Троп (грец. *tropos* – зворот) – мовностилістичний засіб, який полягає у вживанні слова чи сполучення слів у переносному значенні.

Фольклоризми (англ. *oik-lore* – букв, народна мудрість) – стилістично оригінальні й виразні мовленнєві одиниці усної народної творчості, які використовуються не тільки в народно-діалектному мовленні (щоденному, невимушеному мовленні переважно селян), а й у художніх текстах, у яких ідеться, зокрема, про світосприймання минулого й сучасного: чорнії брови, карії очі.

Фразеологізм (грец. *phrasis* – вираз, зворот і *logismos* – судження), або фразеологічна одиниця – нарізно оформлене, семантично нерозкладне сполучення слів, яке відтворюється в мовленні і характеризується метафоричністю та слабкою формальною варіативністю.

Фразеологія (грец. *phrasis* – вираз, зворот і *logos* – слово, вчення) – розділ мовознавства, що вивчає фразеологічну систему мови; сукупність стійких сполучень слів певної мови.

Штучна мова – штучно створена мова із своєрідною лексикою, граматиною й фонетичними особливостями. Використовується мовцями як мова допоміжна і з певною комунікативною функцією (есперанто, інтерлінгва, волапюк, ідо та ін.).

ОСНОВНА ЛІТЕРАТУРА

1. Методичні рекомендації до курсу “Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія” / Уклад. С. І. Єрмоленко. О. Ф. Мінкова. Мелітополь, 2019. 66 с.
2. Єрмоленко С.І. Методика навчання лексики та фразеології на засадах лінгводидактичного принципу наступності / Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету. №2 (17). Мелітополь, 2016. С. 103–109.
3. Бондар О.І., Карпенко Ю.О., Микитин-Дружинець М.Л. Сучасна українська мова: Фонетика. Фонологія. Орфоепія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія / Навч. посіб. Київ: ВЦ «Академія», 2006. 368 с.

ДОПОМІЖНА ЛІТЕРАТУРА

1. Сучасна українська мова: Лексика і фразеологія / Консультації і контрольні-тренувальні вправи // Укладачі: А.П. Медушевський, А.Д. Очеретний. Київ : Вища школа, 1975. 75 с.
2. Марченко Л.М. Робота з лексичними синонімами на уроках української мови // Посібник для учителів. Київ : Радянська школа, 1981. 136 с.
3. Степанюк М. Лексикографія української мови : Навчально-методичний посібник для 9-го класу // Українська мова і література. №21-22 (517-518). 80 с.